

Interpretace antického dramatu

**strukturalistickým aparátem
celostní filologie**

Osnova prezentace

1. cíl disertace
2. teoretická část
3. praktická část — Interpretace *Prométhea*
4. bibliografie

1. Cíl disertace

- aplikovat Mukařovského/Veltruského sémantické gesto na **celé** dramatické texty (neb Veltruský rozebíral jen **části** dramát);
- konkrétně aplikace na:
Aischylova Prométhea a Prosebnice;
- zde předvedeno na příkladu *Prométhea*.

2. TEORETICKÁ ČÁST

Východiska

- ohnisko pražského strukturalismu:
škola J. Mukařovského a J. Veltruského;
- interpretační sémantika F. Rastiera.

Mukařovský — sém. gesto

- Mukařovský formuloval záměr vyložit básnické dílo sémantickým gestem;
- **sémantické gesto** — je způsob, „jímž básník prvky svého díla vybíral a slučoval v *jednotu*“;

jednota je „jednotnost dynamického stavebního principu, která se uplatňuje v sebemenším úseku díla a záleží v jednotné a jednotící systemizaci složek“ (Mukařovský 2007b: 305)

- Mukařovský později tento záměr opustil;
- odborníci se dodnes přou, **jak**, ba **zda vůbec** je sém. gesto možné (zejm. Jankovič, např. 2005).

Mukařovský → Veltruský

- Mukařovský formuloval *sém. gesto* při tehdejší úrovni **lingvistického (!)** aparátu a terminologicky tento pojem jen naznačil;
- Veltruský *sém. gesto* rozpracoval a naznačil (na rozboru *částí* dramát), jak je použít na popis celého básnického druhu (dramatu);
- cf. Veltruského *Drama jako básnické dílo* a také *An Approach to the Semiotics of Theatre*.

Veltruský — sém. gesto → Rastier — isotopie

- *strukturalistický* přístup Veltruského (i Mukařovského) vykazuje:

SYSTÉMOVÉ SHODY

→ s Rastierovým aparátem:

interpretační sémantiky (IS).

- **Sém. gesto** → pojem **isotopie**.

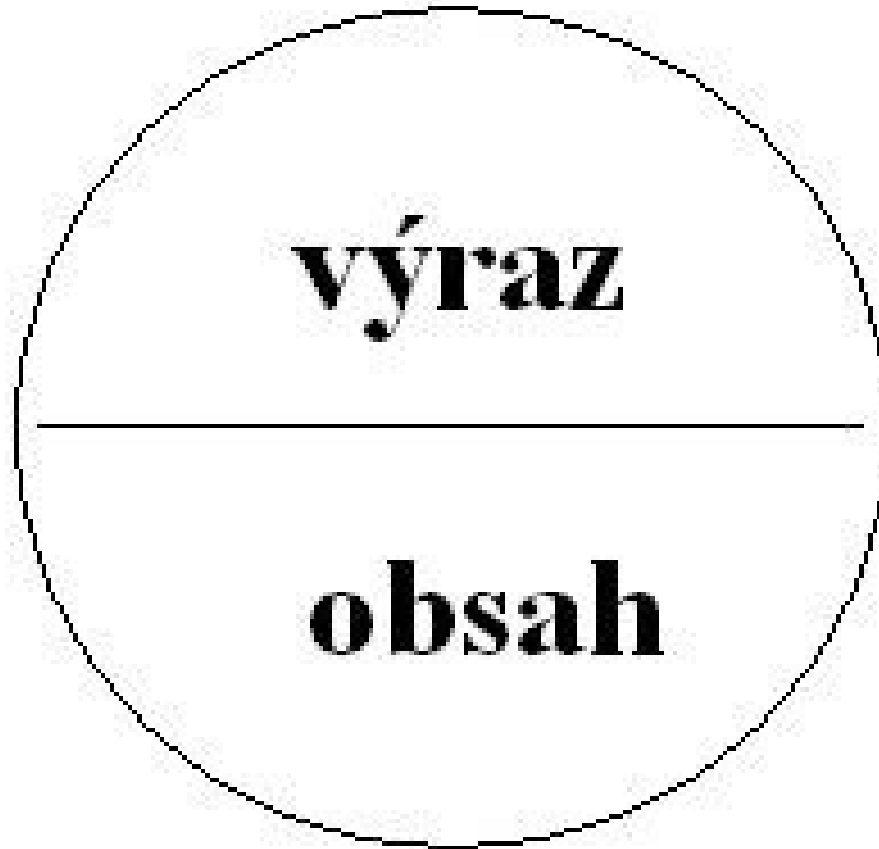
Interpretační sémantika

- sémantika postavená na *interpretaci znaků*.
- *Znak* je zde pojat **bifaciálně**
- a zkoumán **diferenčně**.
- Co to znamená?

Diferenční přístup

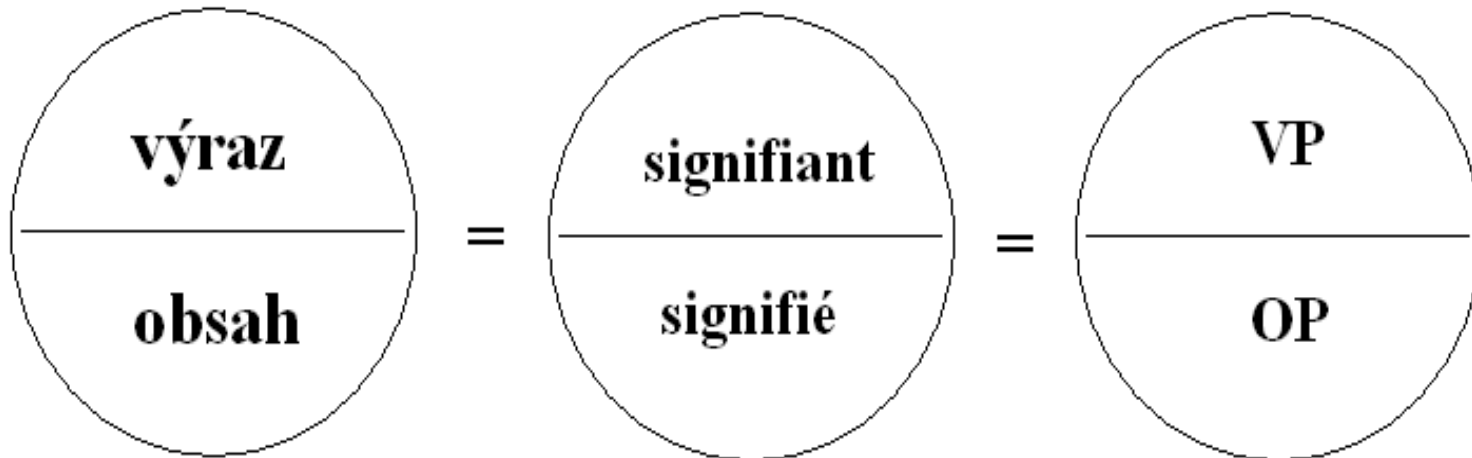
- zkoumá **znak** ve srovnání s jiným **znakem**;
- zatímco: přístup **REFERENČNÍ** odkazuje z textů do světa (ať už aktuálního či fikčního);
 - TEXT ↔ SVĚT
- **DIFERENČNÍ PŘÍSTUP**:
 - neopouští řeč → zůstává ve «světě» jazyka/textů
 - TEXT 1 ↔ TEXT 2 ↔ TEXT 3...

Znak – jednota **výrazu** a **obsahu**

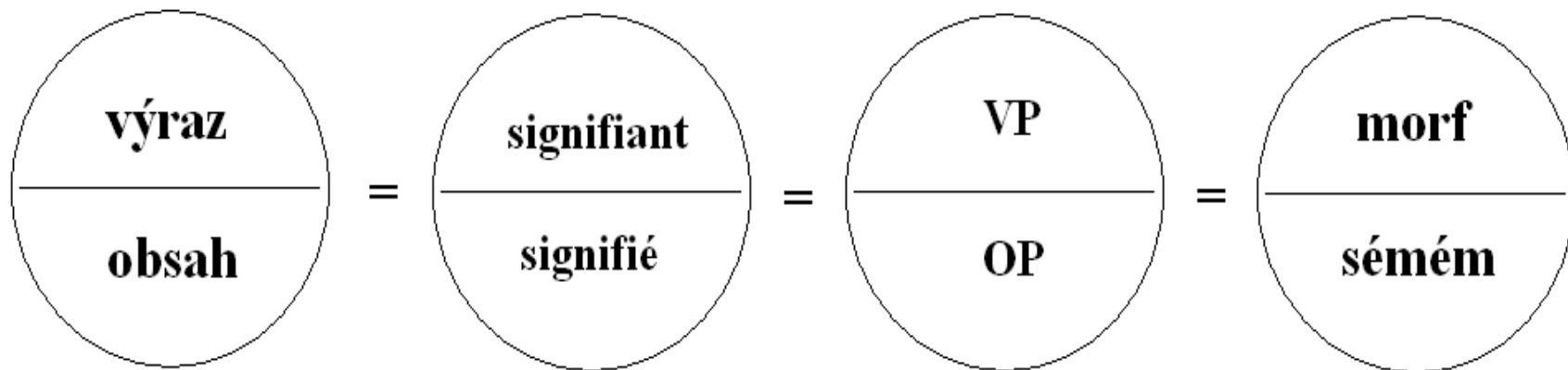
Minimální znak — morfém

- saussurovské:
 - *signifiant* lze přiřadit k *výrazovému* plánu (VP)
 - a *signifié* k plánu *obsahovému* (OP)

'Morfém' = morf + 'sémém'

- **VP** morfému je morf; skládá se z fonémů a prosodémů;
- **OP** morfému je 'sémém';
 - 'sémém' rozkládáme na významové rysy: /sémata/.
- Morf je (v konkr. textech) **konstantní** záležitost,
- oproti tomu 'sémém' je **proměnlivý**.

Například

- **morfém** (tj. znak) 'svoboda'

se skládá:

- z **morfu**, který se může projevovat různými *alomorfy*: svoboda, svobody, svobodě;

- a ze **sémému** 'svoboda',

který lze rozložit na **sémata**: /nezávislost/, /volnost/, /neomezenost/, ale také /vnitřní svoboda/, /vnější svoboda/, ad.;

- **VK (doména)** //vězeňství// vs. //manželství//;

Konkrétní text

- a) **situační** ukotvení («já», «ty», «teď», «tady»)
- b) **žánrové** zařazení (*funkčnost* – kdo se na koho obrací);
- c) **socio-kulturní normy:**
 - záležitost *jazyková* – společnost něco očekává:
 - porušení
 - naplnění očekávání/norem;
 - normy řídí produkci i recepci textů.

Konkrétní text — zjednodušeně

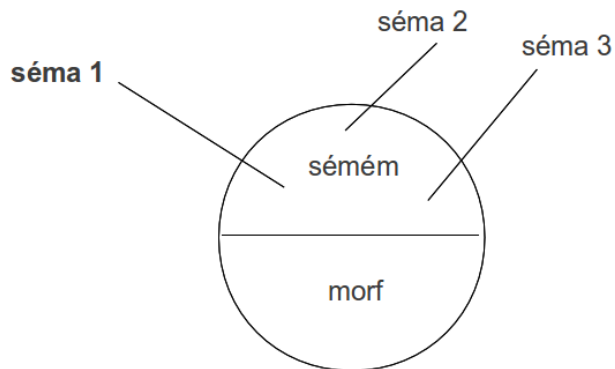
d) sled výpovědí/vět,

- které jsou sledem **morfémů**...
- *Morfém 1, morfém 2, m. 3, m4, m5...*
- Z nichž např. **morfém 1, 3 a 5** vykazují shodný významový rys — */séma/*...

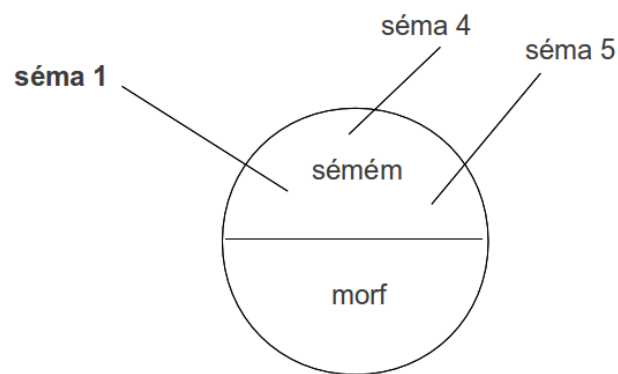
Isotopie

- účinek souvýskytu určitého významového rysu, tj. **sématu** (zde **séma 1**) v různých **sémémech**:

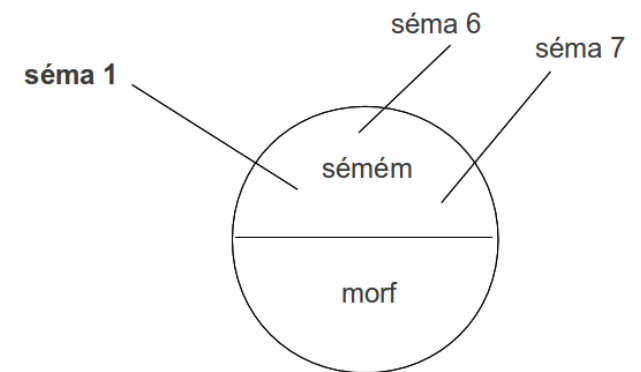
morfém 1

morfém 3

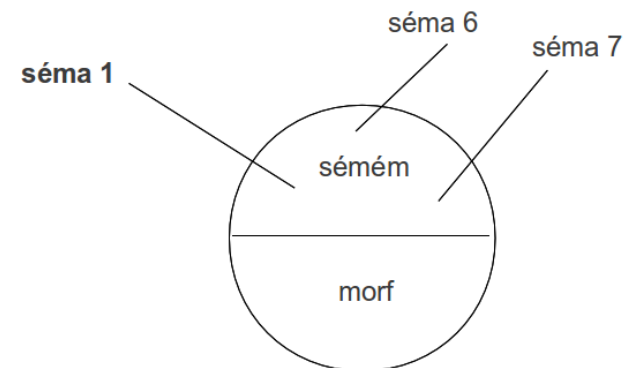
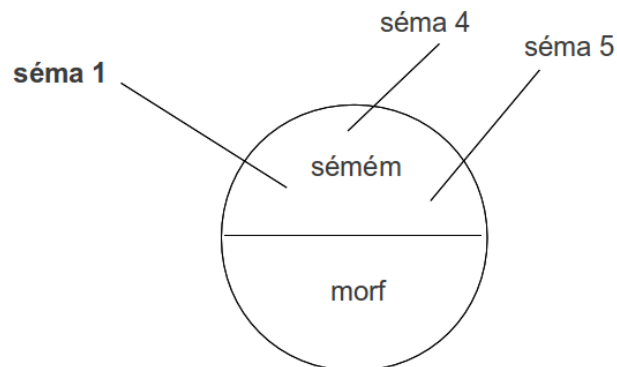
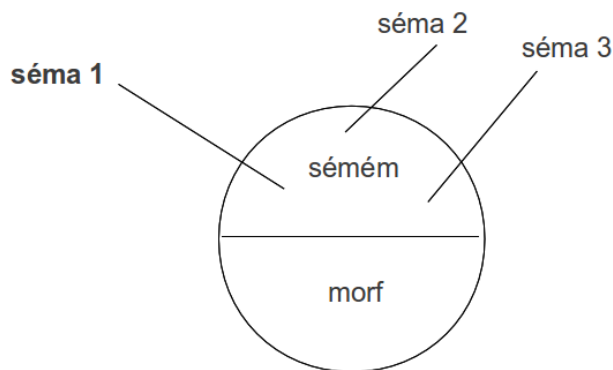

morfém 5

Srv. isotopii a sém. gesto

- **sémantické gesto** — způsob, „jímž básník prvky svého díla vybíral a slučoval v *jednotu*“; *jednota* je „jednotnost dynamického stavebního principu, která se uplatňuje v sebemenším úseku díla a záleží v jednotné a jednotící systemizaci složek“ (Mukařovský 2007b: 305):

Veltruského významové kontexty (VK)

- VK — (rastierovsky): je definiční obor znaků, ve kterém zkoumaný znak nabírá nějakou hodnotu;
- Veltruského inovace: v dramatickém textu chápe různé jednající postavy jako nositele různých VKů;
- divák si je vědom této sémantické hry, že pro jednu z postav znamená jistý **znak** cosi a v jiném VKu (tj. pro jinou postavu) znamená cosi jiného, takže to není ani též **znak**, ale stejný **výraz** s různou podobou **v obsahovém plánu**;
- např. slovo (tj. morfém) '**odvaha**' vyřčené Héfaistem má ve VKu Héfaišta význam '**odvahy**', kdežto ve VKu Prométheově má význam '**zbabělosti**' (s. 10);

VK → Rastierovy *taxémy*, *domény*, *dimense*

- VK je u Veltruského pojem velmi obecný.
- VK může být malý i velký.
- Kdežto **doména** je definiční obor jisté velikosti vymezený vůči jiným definičním oborům určité jiné velikosti: taxém, dimense;
- VK je program a *doména* je praktické řešení.

Taxém, doména, dimense

- **taxém** — malý objem **sémémů**, ve kterém jejich srovnávání dává smysl; např. 'nůž' v taxémech:

//(chladná) zbraň//, //nástroj//, //příbor//; dané **sémémy** ('nůž', 'dýka', 'rapír') jsou propojeny jedním společným **sématem** (např. /zbraň/);

- **doména** (oblast) — je soubor taxémů;

např. 'chléb' a 'vino' v doméně //stravování// vs. //náboženství//;

- **dimense** je nejširší definiční obor; vytváří opozice, např. protiklad *božský* vs. *lidský* je dimense, která platí pro celý text *Prométheus*.

3. PRAKTICKÁ ČÁST

Interpretace *Prométhea*

Interpretace *Prométhea*

- Klíčová otázka: O čem text *Prométheus* je?
- → Otázka: Jaká **je** isotopie textu *Prométheus*?
- → Příp.: Jaké **jsou** isotopie textu *Prométheus*?

Jaká je isotopie textu *Prométheus*?

- Odpověď můžeme začít hledat v definici žánru:
„Tématem tragédie jsou **hluboké obecně mravní konflikty** (např. řádu a chaosu, legality a legitimacy, vášně a rozumu), neřešitelné v mezích individuálního lidského života a navozující konfrontaci s absolutnem, z jehož perspektivy dostává lidská oběť a svobodná volba očistný, osvobodivý smysl. (...)“ (Smrčka 2004: 652)
- **Isotopie: **hluboké obecně mravní konflikty**?**
- **Ne.** Příliš obecné. Platí to na všechny tragédie.

Jaké jsou v *Prométheovi* dimense?

Dimense //božský// vs. //lidský//

rysy /trvalost/ vs. /pomíjivost/

jsou přítomné ve všech antických dramatech.

V *Prométheovi* posunuto – transpozice:

- //božský// = /trvalost/ → //nadosobní řád//
- //lidský// = /pomíjivost/ → //olympský řád//

Čím je specifický *Prométheus*? I

- Analýza textu → 2 hlavní dimenze:
 - //nadosobní řád// = tzv. Themidin*;
 - //olympský řád// = tzv. Diův.
- Sémická molekula //osobní integrita//
 - Prométheus zná Themidin řád
 - na rozdíl od ostatních postav.
 - To mu umožňuje udržet si osobní integritu
 - na rozdíl od ostatních postav.
- * Zatímco v *Prométheovi* určuje //nadosobní řád// Themis, v *Prosebnících* je to Zeus.

Čím je specifický *Prométheus*? II

- Analýza textu → 2 hlavní sémata:
 - /svoboda/;
 - /strach/.
- Vztah mezi těmito dvěma sématy?
 - Ti, kdo se bojí, jsou vnitřně nesvobodní,
 - resp. ti, kteří jsou vnitřně nesvobodní, ti se bojí.
 - Zda vede implikace tím či oním směrem (či je obousměrná), toť otázka.

Čím je specifický *Prométheus*? III

- **Prométheus (a taky Themis)** :: ● **ostatní (vč. Dia)**
 - zná Themidin řád :: ○ bez znalosti Themidina řádu
 - → vnitřně svobodný :: ○ → tedy vnitřně nesvobodní
 - → beze strachu :: a strachující se
 - → osobní integrita :: ○ → absence osobní integrity
 - ale: vnějškově relativně svobodní
-
Prométheus	::	Themis
vnějškově nesvobodný	::	vnějškově (patrně) svobodná

‘Svoboda’ v *Prométheovi*

- ‘svoboda’ v dimenzi **Themidin** řád:
 - /**vnitřní svoboda**/;
 - ‘svoboda’ v dimenzi **Diův** řád:
 - /**vnější svoboda**/;
 - Kdo zná **Themidin** řád (Prométheus a Themis),
 - ten je **vnitřně svobodný**,
 - kdo se řídí **Diovým** řádem (všichni ostatní),
 - ten si drží **vnější svobodu**.
- (**Ókeanovny** přecházejí z **vnější svobody** k **vnitřní**.)

Sémická molekula

Sémická molekula

- = stabilní seskupení významových rysů (**sémů**);
- = nemusí být lexikalizovaná, resp. její lexikalizace může variovat (např. **'svoboda'**, **'svobodný'** výše)
- = cca téma, motiv.

‘Strach’ v *Prométheovi* I

- **Prométheus** — **vnitřně svobodný** a beze strachu:
 - Zde se jedná o **sémickou** molekulu /**odvahy**/, která je abstrahovatelná z tohoto a okolních veršů:
„Nu, kde jste, kdo jste, pojdte, pohleďte,“ (v. 117)
— zdánlivá kontradikce: posl. verš repliky:
„Ach, vše, co se blíží, mě leká!“ (v. 126)
Není to ale kontradikce, nýbrž umocnění odvahy.
 - Další doklad Prométheovy **odvahy** či statečnosti: „Já nynější svůj osud ponesu, / až povolí zas ve svém hněvu Zeus.“ (s. 30)
 - etymologie Prométheova jména:
προμηθειαν — schopnost předem zhodnotit situaci → strach mu nezabrání jednat tak, jak by měl → překoná strach.

‘Strach’ v *Prométheovi* II

- ještě **Prométheus**:
 - s. 18: „jsem připoután vazbou strašných pout!“
 - strašný = (dle PSJČ) vzbuzující /děs/, tedy i /strach/, neb děs je (dle PSJČ) „silný strach“;
 - takže jsou zde /strach/ a /děs/ vzbuzující ‘pouta’, a navíc: ‘pouta’ = /nesvoboda/, tedy syntagma ‘strašná pouta’ obsahuje obě kýžená sémata, tedy /strach/ a /(ne)svobodu/ — synergicky spolupracující.

Isotopie *Prométhea*

- synergické isotopie /strachu/ a /svobody/;
- synergické = vzájemně propojené, spolupracující;
- vysvětlují vztahy postav;
- zápletku, děj;
- smysl textu: boj o svobodu;
- v různých významech toho slova:
/vnitřní/ i /vnější/.

Bibliografie

- HOSKOVEC, T. 2010. Celostní filologie jako program (na příkladu baltistiky). *Časopis pro moderní filologii*. XCII/2010 (1–2), 10–17. Ústav pro jazyk český, Praha.
- JANKOVIČ, M. 2005. Dílo jako dění smyslu. In *Cesty za smyslem literárního díla*. Praha: Karolinum, 9–100.
- MUKAŘOVSKÝ, J. 2007b. Studie II. Brno: Host.
- RASTIER, F. 1997. *Meaning and Textuality*. Toronto: University of Toronto Press.
- SMRČKA, J. 2004. Tragédie. In Mocná, D. — Peterka, J. et al. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha — Litomyšl: Paseka. s. 652–656.
- VELTRUSKÝ, J. 1999. *Drama jako básnické dílo*. Brno: Host.